Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

УДК 657:334

Б. В. Дергалюк,
к. е. н., доцент кафедри економіки і підприємництва,
Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут", м. Київ

УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

B. V. Dergaliuk,
PhD (Economics), Associate Professor of Economics and Business Department,
National Technical University of Ukraine Kyiv Polytechnic Institute

RECEIVABLES MANAGEMENT AS A TOOL FOR ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS

У статті обґрунтовано використання дебіторської заборгованості як інструменту забезпечення економічної безпеки підприємств. Проведено аналіз стану та динаміки дебіторської заборгованості вітчизняних підприємств. На цій основі визначено необхідність удосконалення управління дебіторською заборгованістю. Запропоновано три групи управлінських заходів за цільовим спрямуванням, орієнтованих на вирішення питань взаємних неплатежів між суб'єктами господарювання. Систематизовано їх переваги та недоліки у процесі використання для вирішення проблем погашення дебіторської заборгованості та забезпечення економічної безпеки підприємств у довгостроковій перспективі.

In the article the use of accounts receivable as a tool to ensure economic security. The analysis of receivables and dynamics of domestic enterprises. On this basis the need for improved management of accounts receivable. Three of management measures for the purpose of their use, focused on issues of mutual payments between economic entities. Systematized their advantages and disadvantages in the use for solving problems of collection of receivables and the economic security of enterprises in the long run.

Ключові слова: *дебіторська заборгованість, економічна безпека, акредитив, лізинг, банківська гарантія, застава, факторинг.*

Keywords: *receivables, economic security, credit, leasing, bank guarantee, mortgage, factoring.*

Постановка проблеми. Загострення конкуренції, переорієнтація на нові ринки товарів і послуг, прискорення процесів євроінтеграції обумовлюють необхідність постійного пошуку нових, більш гнучких видів взаємовідносин між учасниками ринку. Одним із таких виступає кредитна політика підприємства-продавця.

З однієї сторони, вона спрямована на збільшення обсягів реалізації товарів та послуг, розширення ринкової ніші, формування довгострокових відносин, а також залучення до співпраці нових контрагентів. З іншої, наслідком зазначеної політики є додаткові ризики пов'язані з можливим простроченням або неповерненням дебіторської заборгованості, що може призводити до отримання збитків підприємством-продавцем, нарощення взаємних неплатежів.

Тобто, по-суті, дебіторська заборгованість, відображаючи результати діяльності підприємства за певний період, виступає і індикатором стану розвитку і ризиків діяльності, насамперед, операційного. З таких позицій вона може бути розглянута як інструмент забезпечення, підтримки, нарощення або послаблення економічної безпеки як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі.

Наразі для вітчизняних підприємств практичні напрями вирішення цих питань набувають важливого значення і мають розглядатись через призму формування дієвої системи управління дебіторською заборгованістю, пошуку та використання на постійній основі заходів, які відображатимуть її можливості до забезпечення економічної безпеки.

Аналіз останніх публікацій. Питання сутності, можливостей використання дебіторської заборгованості як інструменту забезпечення економічної безпеки, а також проблем управління виступають об'єктом наукового дослідження у працях Кузнецової С.А., Цегельник Н.І., Шевченка Б.О. та інших.

Проте питання класифікації управлінських заходів, спрямованих на оптимальне управління дебіторською заборгованістю у процесі забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств, все ще потребують свого подальшого наукового обґрунтування.

Постановка мети. Метою статті є визначення і систематизація заходів управління дебіторською заборгованістю, які орієнтовані на її використання як інструменту забезпечення економічної безпеки підприємств в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. У широкому розумінні, дебіторська заборгованість – це показник фінансового стану підприємства, який являє собою суму заборгованості на користь підприємства на певну дату за наданий комерційний або споживчий кредит покупцям, а також авансування постачальників, щодо яких у підприємства з'являється майнове право вимоги оплати боргу [1].

На сьогоднішній день вона може розглядатись невід'ємним елементом функціонування підприємств на ринку, оскільки формує вигоди для учасників контрактних відносин (рис. 1.):

Проте сутність дебіторської заборгованості є глибшою для учасника-позичальника, ніж надання комерційного чи споживчого кредиту іншому учаснику – боржнику. Вона також є джерелом погашення власної кредиторської заборгованості, елементом оборотних активів, які можуть бути використанні у процесі функціонування.

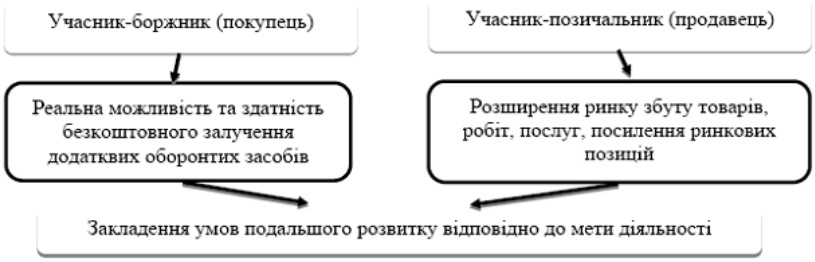

Рис. 1. Вигоди учасників контрактних відносин від використання дебіторської заборгованості

З цих позицій вона має бути об'єктом постійного управлінського впливу, насамперед, щодо аналізу джерел її виникнення, можливостей та строків погашення, умов дотримання відповідного (нормального) її рівня, який не буде призводити до підвищення ризиків діяльності [2].

Прострочення термінів погашення дебіторської заборгованості тягне за собою негативні наслідки, де серед основних варто виділити:

- уповільнення темпів розвитку підприємства внаслідок відволікання коштів з обороту;
- знецінення грошей у наслідок інфляції;
- необхідність підприємства брати позики для забезпечення виробничого циклу, що призводить до додаткових витрат, обмеження інвестиційних можливостей;
- поступове зниження платоспроможності і зниження рівня економічної безпеки.

Наразі для вітчизняних підприємств проблема управління дебіторською заборгованістю як основа забезпечення економічної безпеки стоїть дуже гостро.

Як свідчать результати статистичних досліджень (рис. 2.) частка дебіторської заборгованості у структурі оборотних активів вітчизняних підприємств постійно зростає.

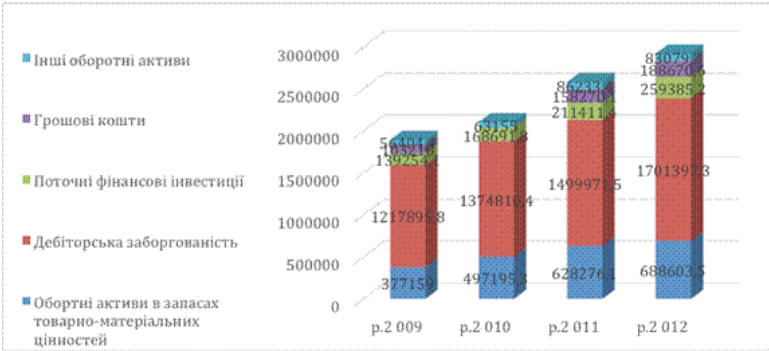

Рис. 2. Частка дебіторської заборгованості у структурі оборотних активів підприємств України, млн. грн., 2009-2012 рр.
(побудовано за даними [3])

У 2013 р. частка дебіторської заборгованості у структурі оборотних активів вже склала 1778103,7 млн. грн. Найбільшою вона була для підприємств та організацій професійної, наукової та технічно діяльності, оптової і роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів, промисловості.

Такі дані могли б свідчити про використання дебіторської заборгованості як інструменту розширення ринкової ніші, збільшення обсягів реалізації та, відповідно, нарощення довгострокових контрактних відносин між підприємствами. Проте, більш глибокий аналіз даних показує, що вона зростає як за усіма суб'єктами, так і за об'єктами, а у її загальній структурі частка простроченої є досить значною (рис. 3., рис. 4.).

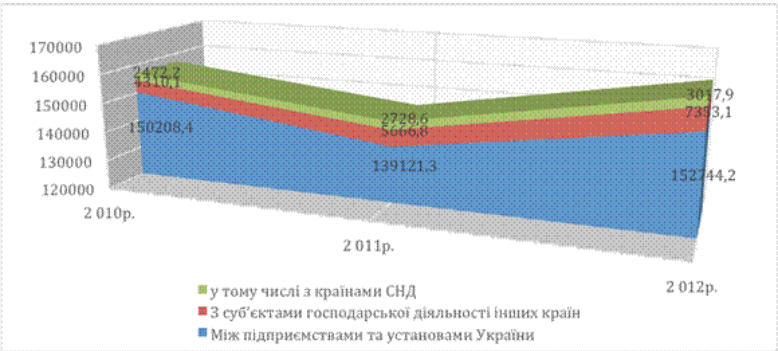

Рис. 3. Динаміка простроченої дебіторської заборгованості підприємств України за суб'єктами, млн. грн., 2010-2012 рр.
(побудовано за даними [4])

Серед суб'єктів простроченої дебіторської заборгованості найбільшу вагу займають підприємства та установи України. Рівень простроченої дебіторської заборгованості для них складає понад 98 % на початок 2013 р. у структурі дебіторської заборгованості загалом. Загалом рівень простроченої дебіторської заборгованості у 2012 р. порівняно з 2010 р. зріс на 3,6 %; між підприємствами України - на 1,7 %; із суб'єктами господарської діяльності інших країн – на 70 %. При цьому спостерігалось її зменшення у 2011 р. у порівнянні з 201 р. за усіма групами суб'єктів, а надалі різке зростання у 2012 р.

Як свідчать дані рис. 4., частка заборгованості за товари (роботи, послуги) у структурі простроченої дебіторської заборгованості постійно зростає: у 2010 р. – майже 57 %, у 2011 р. – 65 %, З 2012 р. – 67 % серед інших видів об'єктів. У порівнянні з 2010 р. її рівень зріс маже на 20 %. Незначне скорочення спостерігається за векселями та іншої простроченої дебіторської заборгованості.

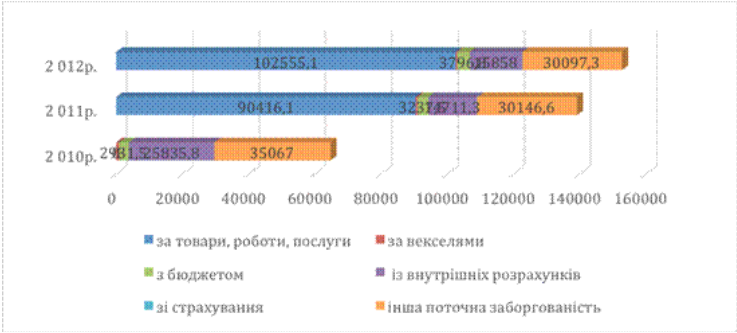

Рис. 4. Динаміка простроченої дебіторської заборгованості підприємств України за об'єктами, млн. грн., 2010-2012 рр.
(побудовано за даними [4])

Така показники вказують на досить гостру необхідність здійснення управління дебіторською заборгованістю та стабілізацію на цій основі рівня економічної безпеки підприємств.

На наш погляд, з метою виправлення наявних деформацій у відносинах взаємних платежів суб'єктів господарювання доцільно запроваджувати у процес управління дебіторською заборгованістю низки відповідних заходів, які матимуть відповідну цільову орієнтацію та враховуватимуть ряд факторів (організаційні та фінансові можливості підприємства-продавця, фінансову надійності підприємства покупця, ситуацію на ринку, специфіку діяльності, загальні галузеві та макроекономічні тенденції, зміни інституційного середовища тощо).

Зазначені заходи, таким чином, доцільно поділити на три основні групи: заходи, що гарантують розрахунок за товари та послуги суб'єктами ринку фінансових послуг; заходи спрямовані на забезпечення виконання зобов'язання покупцем; заходи спрямовані на самостійне повернення дебіторської заборгованості підприємством.

До першої групи доцільно відносити фінансові інструменти, з використанням яких підприємство-продавець частково або у повній мірі перекладає ризик неповернення заборгованості на фінансові інституції, або ж фінансова установа бере на себе зобов'язання забезпечити розрахунок з зазначеним суб'єктом господарювання. Основні фінансові інструменти цієї групи та їх характеристику наведено у табл. 1.

Таблиця 1.
Управлінські заходи, що гарантують розрахунок за товари та послуги суб'єктами ринку фінансових послуг [5]

Заходи	Характеристика
Акредитив	Розрахунок з продавцем здійснює банківська установа за дорученням покупця, за умови надання продавцем документів, що підтверджують передачу товарів або надання послуг.
Лізинг	Повну оплату товару здійснює лізингова компанія, а у покупця виникає дебіторська заборгованість перед лізинговою компанією.
Банківський кредит	Згідно договору про співробітництво між продавцем і комерційним банком, банк надає покупцю цільовий кредит для придбання у продавця відповідного товару/послуги.
Авальований вексель	Авальований вексель означає, що банк, який авалював вексель гарантує його оплату, тобто є поручителем. У випадку, коли векселедавець не оплачує вексель, векселедержатель може пред'явити вексель для оплати банку, який його авалював.
Банківська гарантія	Банк бере на себе зобов'язання за дорученням і за рахунок покупця у випадку несплати покупцем у термін платежів, які він мав здійснити, провести платежі за свій рахунок.

Впровадження та використання зазначених інструментів максимально убезпечує підприємство від можливості виникнення простроченної або безнадійної дебіторської заборгованості, що в значній мірі впливає на його фінансову стабільність та економічну безпеку.

Але, варто зауважити, що дані заходи потребують додаткових витрат, оскільки є платними. Також вони потребують перевірки фінансового стану контрагента з боку фінансових інституцій щодо можливості виконання ним взятих на себе зобов'язань, а отже можуть бути застосовані лише у співпраці з тими контрагентами, які відповідають критеріям вищезазначених інституцій.

До другої групи віднесемо заходи, спрямовані на забезпечення виконання зобов'язання покупцем. Вони спонукають покупця до виконання взятих на себе зобов'язань, оскільки їх виконання гарантується його майном, або майном третьої особи-поручителя (табл. 2).

Таблиця 2.
Управлінські заходи спрямовані на забезпечення виконання зобов'язання боржником

Заходи	Характеристика
Застава	У разі невиконання покупцем своїх зобов'язань забезпечених заставою, продавець має право одержати задоволення з вартості заставленого майна.
Поручительство	Гарантія поручителя перед продавцем щодо виконання покупцем своїх зобов'язань. У разі ж їх невиконання, поручитель зобов'язується виконати зобов'язання самостійно.

Використання таких заходів підприємством дають йому змогу відшкодувати свої збитки, отриманні від виникнення протроченої дебіторської заборгованості, за рахунок стягнення обтяженого заставою майна боржника, або за рахунок поручителі.

В свою чергу, реалізація цих заходів потребує додаткових організаційних та фінансових витрат, повязаних з їх оформленням та реалізацією стягнутого майна, особливо якщо воно має низьку ліквідність.

До третьої ж групи варто віднести заходи, які підприємству необхідно вживати для повернення сумнівної дебіторської заборгованості, у разі її виникнення (табл. 3).

Таблиця 3.
Управлінські заходи спрямовані на самостійне повернення дебіторської заборгованості підприємством

Заходи	**Характеристика**
Факторинг	Фактор придбаває у продавця право вимоги у грошовій формі на дебіторську заборгованість покупців за відвантажені їм товари (виконані роботи, надані послуги), з прийняттям ризику виконання такої вимоги, а також приймання платежів.
Досудове вирішення спору	Вирішення повернення дебіторської заборгованості здійснюється шляхом переговорів між продавцем та покупцем, направлення вимог та претензій.
Судове вирішення спору	Звернення до суду з метою стягнення з боржника заборгованості.

До цих заходів підприємству необхідно звертатись у разі виникнення сумнівної дебіторської заборгованості задля її погашення або ж продажу її третій стороні – фактору.

Організація роботи з дебіторською заборгованістю із впровадженням вищезазначених заходів, на наш погляд, дозволить підприємству бути більш конкурентним в умовах ринку та уникнути при цьому ризиків, пов'язаних із простроченням або неповерненням дебіторської заборгованості, забезпечення економічної безпеки у довгостроковій перспективі.

Висновки. У процесі дослідження було визначено, що паралельно з аналізом дебіторської заборгованості важливим питанням для суб'єктів господарювання в сучасних умовах нарощення взаємних неплатежів є визначення шляхів та інструментів управління такою заборгованістю, оскільки вона у значній мірі визначає забезпеченість економічної безпеки, можливості її підтримки та нарощення.

З метою удосконалення процесу управління дебіторською заборгованістю запропоновано вживати низку заходів, які мають свою цільову орієнтацію і умови використання: заходи, що гарантують розрахунок за товари та послуги суб'єктами ринку фінансових послуг; заходи спрямовані на забезпечення виконання зобов'язання покупцем; заходи спрямовані на самостійне повернення дебіторської заборгованості підприємством. Також визначено, що кожна з груп має як свої переваги, так і недоліки, а також залежить від факторів екзогенного і ендогенного впливу, що повинні бути враховані у процесі застосування.

У той же час, визначено, що використання запропонованих управлінських заходів здатне дозволити підприємству залишатися конкурентним завдяки використанню м'якої кредитної політики, але при цьому мінімізувати ризики неповернення боргів клієнтами, що в свою чергу забезпечить фінансову стійкість підприємства і забезпечить відповідний рівень захищеності (економічної безпеки). У випадку ж виникнення сумнівної заборгованості вищезазначені інструменти дозволять здійснити заходи щодо повернення у примусовому порядку боргів, або забезпечення такого повернення суб'єктами фінансового ринку.

Подальші дослідження мають лежати у площині визначення сутнісних рис, переваг та недоліків, можливостей застосування різних видів заходів у структурі груп заходів управління дебіторською заборгованістю у процесі забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств.

Література.

1. Шевченко Б.О. Теоретичні аспекти поняття «дебіторська заборгованість» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com

2. Кузнецова С. А. Облік та аналіз дебіторської заборгованості в умовах антикризового регулювання формування фінансової складової економічної безпеки / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 1(91). — С. 98—103.

3. Дані державного комітету статистики України щодо частки дебіторської заборгованості у структурі оборотних активів підприємств України, за 2010–2012 роки [Електронний ресурс]. Режим доступу до джерела: http://www.ukrstat.gov.ua

4. Дані державного комітету статистики України щодо динаміки простроченої дебіторської заборгованості підприємств України за об'єктами за 2010–2012 роки [Електронний ресурс]. Режим доступу до джерела: http://www.ukrstat.gov.ua

5. Розвиток підприємництва як фактор росту національної економіки: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції 20 листопада 2013 року. – Київ: ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2013. – 258 с.

References.

1. Shevchenko, B.O. "Teoretychni aspekty poniattia «debitorska zaborhovanist»", [Online], available at: http://www.rusnauka.com

2. Kuznetsova, S. A. Arefieva, O. V. And Kuzenko, T. B. (2009), "Oblik ta analiz debitorskoi zaborhovanosti v umovakh antykryzovoho rehuliuvannia formuvannia finansovoi skladovoi ekonomichnoi bezpeky", Aktualni problemy ekonomiky, vol.1(91), pp. 98—103.

3. Dani derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy shchodo chastky debitorskoi zaborhovanosti u strukturi oborotnykh aktyviv pidpryiemstv Ukrainy, za 2010–2012 roky, [Online], available at: http://www.ukrstat.gov.ua

4. Dani derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy shchodo dynamiky prostrochenoi debitorskoi zaborhovanosti pidpryiemstv Ukrainy za obiektamy za 2010–2012 roky, [Online], available at: http://www.ukrstat.gov.ua

5. "Rozvytok pidpryiemnytstva yak faktor rostu natsionalnoi ekonomiky", *XII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya* 20.11.2013, IVTs Vydavnytstvo «Politekhnika», Kyiv, Ukraine, p.258.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2015р.

31 283 poligrafua PORT bigmir)net 166 29
ТОВ "ДКС Центр"